

“Fabeldyret som tankekategori”, i *Kulturo. Tidsskrift for moderne kultur* 10, 1999, 66-68

Fabeldyret som tankekategori

Af Frederik Stjernfelt

Spørgsmålet om havfruen er jo et særtilfælde af det mere generelle spørgsmål om *fabeldyret*. Det er jo interessant derved, at det for en indledende betragtning synes at være kandidat til en universel menneskelig figur; der synes i alle de større kulturkredse at foreligge fabeldyr, forstået som væsener, der er mere eller mindre modificerede sammensætninger af dele eller aspekter af forskellige dyrearter. I flæng nævnt: den ægyptiske traditions mennesker med dyrehoved (Khnum med vædderhoved); den aztekiske traditions fjerede slange; den græske traditions sfinxer (løver med menneskehoved), kentaurer (heste med menneskeforkrop), kimærer (en løve med et ildsprudende gedehoved på ryggen og et slangehoved som hale); den babyloniske traditions griffe (oftest løver med ørneforkrop); den nordiske traditions Sleipnir (ottebenet hest); den kinesiske traditions drager. Ofte kan fabeldyrene vandre imellem disse traditioner. Selv monotismer som den semitiske tradition eller masai-traditionen har fabeldyr (den semitiske engel: et menneske med svanevinger; masaiernes firbenede slange), og moderne kultur i vort århundrede genbruger ikke bare de forskellige traditioners fabeldyr men tilføjer talløse nye i populær- såvel som højkultur, fra Kafkas Odradek over Anders And til hele nye fabeldyrordner: rumvæsener (marsmænd, E.T. osv.). På trods af denne universelle karakter har fabeldyret fået skuffende svag behandling i centrale behandlinger af den mytiske tanke.ⁱ

Semantisk set har fabeldyret generelt karakter af at være en *blending* i Fauconniers og Turners brug af ordet. Blending eller “conceptual integration” er en generalisering af den kognitive semantiks begreb om metaforen som afbildning af struktur mellem begrebslige rum, idet denne proces nu ses som et særtilfælde af den mere generelle proces det er at blande to mentale rum i et tredje. Blendingen er karakteriseret ved ikke at være forklarlig ved simple kompositionelle reglerⁱⁱ og følgelig ved at involvere et ‘kreativt’ moment, hvorved de to mentale rums samlede afbildning i det tredje godtgøres. Det indebærer naturligvis ikke, at den enkelte blending ikke kan formaliseres og typologiseres.

Fabeldyret er jo et næsten ærkesimpelt tilfælde på blending: det prototypiske fabeldyr konstitueres ved sammensætning af legemsdele fra nogle få, typisk to, men sjældent mere end fire dyrearter. Sammensætningen adlyder oftest anatomiske imperativer, idet sammensætningskanten lokaliseres ved anatomisk prægnante leddelinger, fx. taljen eller lysken (forskellige havfruer), halsen (de ægyptiske guder), panden (enhjørningen),

anklen (den bukkefodede djævel). Blendingen er imidlertid oftest asymmetrisk, idet een af blendingens parter synes at optræde som subjekt, den anden som prædikat. Tager vi havfruen som eksempel, så røbes dette allerede af navnet: havfruen er en frue, en kvinde, som har den særlige egenskab betydet af hendes fiskehale, at hun lever i havet. Derfor er der da også en gennemgående tendens til at læse denne tilføjede egenskab som metaforisk: fiskehalen henviser til noget andet, til en egenskab ved kvinden, fx. dyriskhed, sexualitet, død eller lignende. At det omvendte ikke er tilfældet angives meget vel af Magrittes ironiske spejlvendte havfrue i *L'invention collective* (1934, se ill.), der simpelt bytter havfruens to konstituentter om, så man får et fiskehoved med menneskeben; dette sørgelige væsen er indiskutabelt noget ganske andet end den ordinære havfrue og har karakter af en ulykkelig fisk fjernet fra sit eget element. Der synes her at være en gennemgående syntax i fabeldyr-blendingerne: det er som regel hovedet, der er subjektbærende, og de indskiftede legemsdele har så karakter af prædikater til det væsen, som hovedet tilhører. Dog er der undtagelser og modifikationer af denne regel: de ægyptiske guder er guder i menneskeskikkelse med et tilknyttet dyr, og een af afbildningsmåderne for disse guder er at gengive en menneskeskikkelse udstyret med hovedet af gudens karakteristiske dyr; her fungerer hovedet som prædikat. En anden modifikation lyder, at det entydige skel mellem subjekt og prædikat synes at relativiseres, når vi har fabeldyr uden menneskelige dele: er griffen fx. ørn eller løve? - Det er nok snarere en løveagtig ørn end en ørneagtig løve, men skellet er her ikke så klart.

Men hvis fabeldyret generelt har denne subjekt-prædikat struktur, hvorfor er det så overhovedet en blend? Er det så ikke, i sine typiske tilfælde i det mindste, simpelthen lige så kompositionelt som et almindeligt subjekt-prædikat udsagn? Det, der fortfarende gør det til en blend, er at det jo ikke expliciterer, hvilke egenskaber de sammensatte dele fragter med sig. Griffen forener dyrenes konge og fuglenes konge og kan derfor forventes at blive et særlig kongeligt, stærkt og drabeligt dyr, men så simpelt går det sjældent. Fabeldyrets nøjere egenskaber udlægges som regel af den kontekst det indgår i - analogt til, at metaforens betydningsmangfoldighed præciseres og desambiguiseres af den kontekst, den lokaliseres i - og hertil kommer, at når det een gang er konstitueret som selvstændigt væsen, så kan forskellige kontekster tilføje egenskaber, der ikke hidrører fra legemsdelene, fx. visse havfruers spådomsevne eller kvæghold.

Men hvad skyldes fabeldyrets allestedsnærværelse som tankefigur, ja næsten som en a priori regularitet som den mytiske tanke? Det har sandsynligvis med kropsbegrebets centrale status at gøre: det er uhyre nærliggende for et kropsligt væsen at tænke i kropsbegreber, sådan som den kognitive semantik har påpeget det; René Thom har ligefrem fremsat en tese om, at substantivet er en sofistikeret version af dyret som kognitiv kategori:

navneordet anskuer sit indhold som en (dyre)art, karakteriseret ved et bestemt og begrænset sæt adfærdsmåder. At blende kropsdele til fabeldyr er derfor en nærliggende måde at skabe fiktive substantiver på, der kan udforske en mulig verden af adfærdsformer. Blending-teorien opererer med et fjerde, såkaldt "generisk" rum, hvis abstrakte struktur styrer sammenkoblingen af de to input-rum i det blendede rum; fabeldyrets generiske rum må indeholde et abstrakt anatomisk skema, der tillader legemsdelene at blive sammenholdt i et dyr med en genkendelig kropsbygning. Det er her påfaldende, at langt de fleste fabeldyr sammenblender og modificerer hvirveldyr; vi møder sjældent insekter og yderst sjældent lavere dyr, hvis anatomi gør dem vanskeligere at indplacere i en blend under hvirveldyrets generiske *Bauplan*. I fabeldyrets tilfælde er det generiske rum således hvirveldyrets - dette i modsætning til mere abstrakte organisme-metaforer (organismen som metafor for kunstværker, virksomheder, institutioner, samfund osv.). Konstruktionen af fiktive væsener ved denne blending-procedure udgør et spontant middel til dannelse af nye mytiske substantiver med mange forskellige mulige formål - men som i alle tilfælde udgør et plastisk værktøj for den mytiske, fiktive og eksperimenterende tanke, fordi de relativiserer det aristoteliske skel mellem essens og accidens: det er ikke på forhånd klart, hvilke egenskaber der er essentielle for et fabeldyr. Det kalder på udforskning - derfor udgør fabeldyret potentielt en smidiggørelse af en ånd fanget i en aristotelisk *folk ontology* af naturlige arter.

1. Cassirer taler i *Philosophie der symbolischen Formen* om den mytiske tankes kategorier og nævner tendensen til at lade adskilte elementer falde sammen i een ting ("Koinzidenz der Relationsglieder", vol. II, s. 82), således i totemismen, hvor Bororoerne identificerer sig selv med røde papegøjer. Han går imidlertid ikke ind på fabeldyrenes specifikke udgave af denne logik. Lévi-Strauss analyserer mangfoldige myter med indgående fabeldyr, og konstaterer at sammensatte væsener er en transformationsmulighed i totemisme-systemerne (*Den vilde tanke* s. 93) - men behandler dem ikke som selvstændig kategori for "den vilde tanke". På den anden side placerer han artsbegrebet som helt central for tænkningen; den forener det abstrakte og konkrete i et billed og muliggør derfor en plastisk omgang med begge; fabeldyret ville så være et vehikel for kontrafaktisk tænkning i sin oprettelse af hypotetiske arter. Fabeldyrskategoriens fravær hos disse to tænkere, der ellers er tæt på, forsåvidt de behandler dens syntetiske logik på et mere generelt niveau, skyldes sandsynligvis kropsbegrebets svage stilling i deres respektive teorier.

2. Hvilket giver den en vis uklarhed, for hvor går denne grænse? (se hertil Stjernfelt og Østergaard, "Blending revisited", forthcoming).

NBNB Artsbegrebet i Den vilde tanke!

i. Cassirer taler i *Philosophie der symbolischen Formen* om den mytiske tankes kategorier og nævner tendensen til at lade adskilte elementer falde sammen i een ting ("Koinzidenz der Relationsglieder", vol. II, s. 82), således i totemismen, hvor Bororoerne identificerer sig selv med røde papegøjer. Han går imidlertid ikke ind på fabeldyrenes specifikke udgave af denne logik. Lévi-Strauss analyserer mangfoldige myter med indgående fabeldyr, og konstaterer at sammensatte væsener er en transformationsmulighed i totemisme-systemerne (*Den vilde tanke* s. 93) - men behandler dem ikke som selvstændig kategori for "den vilde tanke". Kategoriens fravær hos disse to tænkere, der ellers er tæt på, forsåvidt de behandler dens syntetiske logik på et mere generelt niveau, skyldes sandsynligvis kropsbegrebets svage stilling i deres respektive teorier.

ii. Hvilket giver den en vis uklarhed, for hvor går denne grænse? (se hertil Stjernfelt og Østergaard, forthcoming).